

Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik

Kavak, Abdulcebbar. *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 1. Basım, Haziran 2016.

Habibe Erkut

Bu çalışmada, Abdulcebbar Kavak'ın "Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik" adlı eserini ele alacağız. Bu kitap, Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî'nin hayatı, düşünceleri ve Hâlidî tasavvuf geleneğinin gelişim sürecini incelemektedir.

Kitabın asıl adı "Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci" olup, Abdulcebbar Kavak'ın 2013 yılında Prof. Dr. Cengiz Gündođdu danışmanlığında (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) tamamladığı doktora tezidir. Nizamiye Akademi Yayınları tarafından 2016 yılında kitap formatında yayınlanarak okuyucuların erişimine sunulmuştur.

Nakşibendiyye tarikatı, İslam dünyasında yaygın olan büyük tasavvufi ekollerden biridir. Bu tarikatın tarihi gelişim sürecinde etkili olan ve iz bırakan üç dönemden bahsedilmektedir: Nakşibendiyye, Müceddiyye ve Hâlidîyye. Hâlidîyye kolu olarak meşhur olan bu tasavvufi hareketin kurucusu Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'dir. Mevlânâ Hâlid'in tasavvuf yolundaki etkisi o kadar büyüktür ki, Nakşibendîlik kendisinden sonra Hâlidîlik adıyla yaygınlaşmıştır. Hâlidîlik, Osmanlı coğrafyasında en yaygın tasavvuf okulu haline gelmiştir.

Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî, tasavvuf tarihi ve Nakşibendî-Müceddidî öğretisinde önemli bir konuma sahiptir. Zengin külliyyâtı, gelecek nesillere miras bıraktığı ilmî birikim ve tasavvufî gelenek itibarıyla özel bir yere sahiptir.

Mevlânâ Hâlid, tasavvufi faaliyetlerdeki ciddiyeti, samimiyeti ve mütevâzılığıyla dikkat çekmiştir. Kendisine bağlı onlarca tanınmış âlim ve yüzlerce müridin yanı sıra devlet ricâlinin ziyaretlerinde kendisine gösterdikleri saygı, onun tutumunda herhangi bir değişikliğe yol açmamıştır. Bu mütevâzi tavır, vefâtına kadar devam etmiştir.

Eser, önsöz, giriş, üç bölüm, sonuç ve bibliyografya olmak üzere toplam 527 sayfadan oluşmaktadır. Bu bölümlerde ele alınan konular şu şekildedir:

 Doktora Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Karabük habibeerkut@hotmail.com
PhD student., Karabuk University, The Institute of Graduate Studies, Department of Basic Islamic Sciences, Karabuk/Turkey

 *This article has been reviewed by at least one referee and scanned via a plagiarism software.
Bu makale en az bir hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.*

 Erkut, Habibe. "Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik". *Mutalaa* 3/1 (Haziran 2023), 39-44.

 ORCID ID: orcid.org/0000-0002-5506-4277
ROR ID: ror.org/04wy7gp54
DOI: doi.org/10.5281/zenodo.8077411

 Geliş tarihi: 10.05.2023
Kabul tarihi: 21.06.2023

Giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı, önemi ve kaynakların değerlendirilmesi yer almaktadır. 19. yüzyılın siyasi, toplumsal ve dini boyutları ele alındıktan sonra Mevlânâ Hâlid'in yaşadığı coğrafyadaki dini ve ilmi hayata odaklanılmıştır. Bu bölümde Kâdiriyye, Kübreviyye, Nakşibendiyye ve Halvetiyye gibi tarikatlar hakkında bilgiler verilmiş ve önemli şahsiyetlere değinilmiştir (s.45-56).

Mevlânâ Hâlid ve onun takipçileri olan Hâlidîler, Osmanlı coğrafyasının muhtelif bölgelerinde (Türkiye, Irak ve Şam-ı Şerif (Suriye, Ürdün, Filistin, Lübnan)) yaşanan toplumsal problemlere çözüm önerileri sunarak halkın teveccühüne mazhar olmuşlardır. Ayrıca siyasilere yakın duruş sergilemişler ve onlarla ilişkilerini kesmemişlerdir. Bu bağlamda, siyasilerin yönlendirilmesi ve toplumun dönüştürülmesinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Aynı zamanda ilim ve tasavvuf eğitimini bir araya getirerek tekke-medrese uygulamasını hayata geçirmişlerdir. İslam birliğini sağlamak için bir liderin (halifenin) etrafında birleşme gerekliliğini savunmuşlar ve Osmanlı padişahlarına verdikleri destekle, devlet ricâliyle uyum içinde olduklarını göstermişlerdir.

Birinci Bölüm: Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî'nin ailesi, soyu, künyesi, doğumu, gençliği, hocaları, eserleri ve genel olarak görüşleri ile etkilerinin ele alındığı bir bölümdür (s. 21-80). Hâlidîyye medreselerinin Anadolu'da faâliyete geçmesiyle birlikte ilmî alanda bir hareketlenme yaşanmış ve topluma yön veren birçok münevver kişi yetişmiştir. Bu medreselerde, Kur'an eğitiminden Arap dili ve edebiyatına, İslâmi ilimlerden felsefe ve mantık derslerine kadar çeşitli alanlarda eğitim verilmiştir. Mevlânâ Hâlid, bir âlim ve mutasavvıf olarak ilmin önemine vurgu yapmış ve tasavvuf eğitiminin ilimsiz olamayacağına dikkat çekmiştir. Yazar, şeyhin Arapça, Farsça ve Kürtçe olarak yazdığı eserleri Akâid, Hadis, Fıkıh, Tasavvuf ve Edebiyat gibi kategorilere ayırmış ve eserlerin içeriği hakkında özet bilgiler vermiştir. Ayrıca eserlerin kayıtlı olduğu kütüphanelerin isimlerini ve numaralarını da belirtmiştir (s. 57-184).

İkinci Bölüm: Hâlidîliğin ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimini ele alan bir bölümdür. Mevlânâ Hâlid ve onun takipçileri tarafından hemen her bölgeye gönderilen halifelerinin açtığı medreseler, ilim ve kültür hayatına önemli katkılarda bulunmuş ve aydın ve münevver bir tabakanın oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Hâlidî tekkeleri, aynı zamanda o bölgenin yöneticileri, âlimleri, müderrisleri, siyasetçileri, yazarları ve şâirlerini yetiştirerek önemli bir ihtiyacı karşılamıştır.

Yazar, Hâlidîliğin yayılma sürecini, faâliyet gösterdiği bölgeleri ve şehirleri, Hâlidî tekkelerini, Hâlidîlerin devlet adamları ve diğer tarikat mensuplarıyla ilişkilerini detaylı bir şekilde incelemiştir. Toplam 125 Hâlidî tekkesinin bilgileri bulunmaktadır. Bu tekkeler aynı zamanda o bölgelerin ilim ve kültür hayatına önemli katkılarda bulunmuştur.

Mevlânâ Hâlid, Hâlidîlik için tarikatın vizyon ve misyonunu özetleyen bir erkânâme oluşturmuştur. Bu erkânâme, Hâlidî tarikatının iç tüzüğü olarak da adlandırılır, ancak bağımsız bir eser olarak bulunmamaktadır. İçeriği, Mevlânâ Hâlid'in yazdığı eserler ve mektuplarında yer alan bilgilere dayanmaktadır. Yazar, üç yüzden fazla mektup ve eser içindeki bilgilere dayanarak, erkânlarla ilgili hususları kısaca şöyle sıralamaktadır:

Hâlidîlik, Nakşibendî tarikatının tasavvufî kurallarına sâdık ve Müceddidiye'nin İslam dünyasındaki misyonuna göre hareket eden bir tarikattır.

Kur'an-ı Kerîm ve Sünnet-i- Seniyye'ye gönülden ittibâ ve bid'atlardan kaçınma esastır.

Tarikata intisap edenler, Ehl-i sünnet inancının dışına çıkamazlar.

Dört Sünnî (amelî)mezhepten (Hanefî, Şâfi, Mâlikî, Hanbelî) birine tâbi olunabilir.

İlmî yeterliliği olmayan kişilere, toplumsal konuları ne olursa olsun hilafet verilemez.

Her bölgede bir halife görevlendirilecek, zorunlu durumlarda ikinci bir halife gönderilecektir.

Halifeler, sadece kendi görevli oldukları bölgede irşâd faaliyetlerini yürütecek, bir halife, başka bir halifenin görev sahasına müdahil olmayacaktır.

Halifeler, sürekli olarak büyük mürşitleri (Mevlânâ Hâlid) ile irtibat halinde olacaklardır.

Büyük mürşidin bilgisi ve müsâdesi olmadan hiçbir halife, kendi halifesini atayamaz.

Görev yapılan yer (cami, medrese, tekke) ne olursa olsun, irşâd ve ilmi faaliyetler birlikte yürütülecektir.

Râbîta sadece büyük mürşide yapılır. Halifeler, kendi üzerlerinde râbîta yapmalarını sağlayamazlar.

Halifeler, mürîd olmak için gelen erkek ve kadınlardan tarikat biatı alırken Nakşibendî tarikatının geleneklerine uymak zorundadırlar.

Kadınlar tarikata girebilirler, ancak onlara hiçbir şekilde hilafet görevi verilemez.

Osmanlı Sultanı, müslümanların halifesi olarak kabul edilir ve onun başarısı ile yerel yöneticilerin ıslâhı için belirlenen usullere göre dua edilir.

Maddi bir şey istenmemelidir.

Bu tüzüğe uymada isteksiz ve ilgisiz davrananlar uyarılır, muhalefet edenlerin irşâd görevleri alınır ve ısrar edenler tarikattan çıkarılır (s. 210-212).

Üçüncü Bölüm: Mevlânâ Hâlid'in tasavvufi ve ilmî mevzûlardaki fikirleri, düşünceleri ve uygulamaları Hâlidî tasavvuf geleneğinin ana eksenini oluşturmuştur. Bu bölümde, Mevlânâ Hâlid'in temelini attığı ve kendisinden sonra Hâlidî şeyhleri tarafından devam ettirilen tasavvufî anlayış ve düşünceler "Nazarî Esaslar" başlığı altında incelenmiştir. Ayrıca tarikat âdâbı ve erkânı da "Amelî Esaslar" başlığı altında ele alınmıştır. Nazarî esaslar kısmında Şeriat-Tarikat, Nübüvvet-Velâyet, Hakikat-ı Muhammediyye, Vahdet-i Vücûd-Vahdet-i Şuhûd, Keşf, Kerâmet konularına yer verilmiştir.

Vahdet-i Vücûd kavramı, "varlığın birliği" anlamına gelir ve İslam âlimleri arasında uzun yıllardır tartışılan bir konudur. Bu düşüncüyü savunanlar genellikle sert eleştirilere maruz kalmışlardır. İbnü'l-Arabi, vahdet-i vücûd terimiyle özdeşleşen bir düşünür olup, eleştirenler tarafından genellikle bu öğretinin panteizm görüşüne benzediği hatta aynı olduğu şeklindeki suçlamalara maruz kalmıştır. Nakşibendî şeyhlerinin ise vahdet-i vücûd fikrini benimsedikleri gözlemlenmektedir. Bu düşünceye yakınlık gösteren Nakşibendî şeyhleri arasında özellikle Ubeydullah Ahrâr (ö. 895/1490), Muhammed Parsa (ö. 822/1419) ve Abdurrahman Câmî (ö. 898/1493) gibi isimler ön plana çıkmaktadır.

"Görmenin birliği" anlamına gelen Vahdet-i Şuhûd, Nakşibendiyye tarikatında İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624) döneminde Vahdet-i Vücûd düşüncesinin yerini almıştır. İmâm-ı Rabbânî'nin tevhidi, vücûdî ve şuhûdî olmak üzere iki kısımda özetlemesi, Müceddidî

bakış açısının temelini oluşturmuştur. Günümüze kadar polemik konusu haline gelen İbnü'l-Arabî'nin Vahdet-i Vücûd'a dair düşüncesi ile, İmam-ı Rabbanî'nin Vahdet-i Şuhûd'a ait düşüncesi arasında Lâ-taayyün ve Taayyün âlemlerinin ayrılığı, âlemin varlığının izâfi olup olmadığı, âlem-i Kebir, âlem-i sağır, âlem-i emir, âlem-i halk, âlem-i misâl, tecellî ve ruhun mücerretliği konularında hemfikir olduğu, ancak Allah tasavvurunda zât ve vücûd, sıfatlar, âlem ve âyân-ı sâbite gibi hususlarda birbirinden ayrıldığı belirtilmektedir.

Müellifin tespitine göre; normalde Mevlânâ Hâlid'in Müceddidî şeyhi olarak Vahdet-i Şuhûdu müdafaâ etmesi gerekirken, o tam tersine müceddidîye öncesi Nakşî şeyhlerinin fikirlerine yönelmiş ve Vahdet-i Vücûd öğretisini müdafaâ etmiştir. Mevlânâ Hâlid, İmâm-ı Rabbanî'nin yaşadığı çağda Ekber Şah'ın ortaya koyduğu karma din anlayışına karşı geliştirdiği Vahdet-i Şuhûd anlayışını 19. yüzyılda sürdürmek yerine, tekrar Vahdet-i Vücûd anlayışına dönülmesini uygun görmüştür. Divân'ında İbnü'l-Arabî 'nin takipçilerinden Abdurrahman Câmî gibi kişilerin Vahdet-i Vücûd ile ilgili beyitlerine yer vermesi de bu düşüncesinin önemli bir göstergesidir.

Hatta daha önce bazı sûfilerin mâruz kaldığı olumsuzlukların kendi başına gelmemesi için dikkatli olması gerektiğini Divân adlı eserinde şu kelimelerle ifade eder:

Hâlidâ dâ've-i sâhib nazari çend-i âhir

Hân nekerdî beber ehl-i hakikat kâfir

“Ey Hâlid, kendi fikrinin doğruluğunu ne zamana kadar iddia edeceksin? Dikkat et ha! Sonra hakikat ehlinin gözünde inkârcı olmayasın.”

Yazar, kitabın ilerleyen bölümlerinde "Amelî Esaslar" başlığı altında Halidîlik'in âdab ve erkânını ele almıştır. Hâlidîlik'te, mürşid-i kâmile tâbiyyet çok önemlidir. Mürşid-i kâmil'in bulunduğu bir yerde onun varlığından haberdar olup da kendisinden istifade etmeyenleri kesin bir dille eleştiren Mevlânâ Hâlid, bunların hâlini, Hz. Peygamber ile aynı çağda yaşamasına rağmen ona inanmayan Ebu Cehil'in durumuna benzetir. Ayrıca irşâd vazifesini üstlenecek şeyhin kâmil ve mükemmil olması gerektiği, böyle bir donanıma sahip olmayan bir şeyhin, müridin irşâdı ve tasavvufî eğitimine katkı sağlayamayacağını belirtir. Ayrıca, bir mürşidde aranan şartlardan en önemlisi zâhiri ilimlerle kemâle ermiş, yetkin bir kişi olmasıdır.

Tarikata giriş âdâbında ise müridin azimli, sabırlı, samimi ve istekli olması beklenir. İstihâresinin olumlu sonuçlanması durumunda müriden bazı ritüelleri yerine getirmesi istenir. Ancak şeyhin müridlerini eğitirken, müridin durumunu ve sadakatini anlamadan zikir telkin etmemesi, tasavvufî eğitime başlamaması gerektiği belirtilir. Tarikat iç disiplinini sağlamaya yönelik on bir madde olarak sıralanan bu edep, şeyhin dikkat etmesi gereken hususları içerir.

Vukuf-ı zamani: Zamanı bilmek ve değerlendirmek.

Vukuf-ı adedi: Zikir sayılarını bilmek.

Vukuf-ı kalbi: Kalbi kontrol etmek.

Hûş der-dem: Her nefeste uyanık ve dikkatli bulunmak.

Nazar ber kadem: Bakışı ayaklara teksif etmek.

Sefer der vatan: Vatanda seyahat.

Halvet der-encümen: Halk içinde Hakk'la birlikte bulunmak.

Yâdkerd: Allah'ı hatırlamak.

Bazgeşt: Dönüş.

Nigahdaşt: Kalbi muhafaza etmek.

Yaddaşt: Hatırlamak.

Bu bölümde, Nakşî-Hâlidilik yolunda salikin yapması gereken geleneksel bazı uygulamalardan bahsedilmiş. Bunlar tarikata giriş âdâbı ve müridin Allah'a, Hz. Peygambere, mürşidine, nefesine, ihvanına ve diğer insanlara karşı riayet etmesi gereken edepler olarak sıralanmıştır. Hilâfet merasimi ve Hâlidilerin mûsikiye olan tutumları da bu bölümde ele alınmıştır. Nakşibendilikte uygulanan raks ve semâ gibi ritüellerin Hâlidilikte olmadığı, ancak bazı Hâlid-i şeyhlerinin def ile ilahi söylemesine izin verdikleri belirtilmiştir.

"Sonuç" başlığı altında kitabın genelinde anlatılanlar özetlenmiş ve Mevlânâ Hâlid'in Nakşibendiyye tarikatının adem-i merkezîyetçi yapısından farklı olarak Hâlidilik'i merkezîyetçi bir tarikat olarak düzenlediği ifade edilmiştir. Bu yönüyle Mevlânâ Hâlid'in Hâlidilik için sadece bir tarikat değil, daha fazlası olan bir tarikat erkânâmesi belirlediği vurgulanmıştır.

Bu eserde doğu ve batı dillerinde yazılan birçok kitap, dergi ve makaleden yararlanılmıştır. On sekiz sayfadan oluşan Bibliyografya bölümü, yazarın araştırma sahasını bir hayli geniş tuttuğunun kanıtıdır.

Netice itibarıyla tezden üretilen bu kitap, akademik bir eserden uyarıldığı dikkate alınırca, dili sadelik bakımından gayet kabul edilebilir düzeydedir. Herkesin zorlanmadan okuyabileceği akıcılıktadır. Kitabın içeriği oldukça tatmin edici boyuttadır. Başlıklar konu bütünlüğü sağlanacak şekilde tasnif edilmiştir. Eser uzun bir araştırma ve emeğin ürünüdür. Yazar araştırma yaparken doğudan batıya, kuzeyden güneye, yurtiçi ve yurt dışında bulunan (Irak, Suriye, Mısır, Suudi Arabistan, Azerbaycan, Rusya, Malezya, Çeçenistan)¹²⁷ Hâlidî tekkesini tespit etmiş, özellikle Süleymâniye deki Mevlânâ Hâlid tekkesi ve diğer Hâlid-i tekkelerinin birçoğuna bizzat seyahat etmesi sebebiyle Seyahatnâme tadında bir eser ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu kitabın Mevlânâ Hâlid ve Hâlidilik öğretileri söz konusu olduğunda İslami ilimler alanında araştırma yapan akademisyen ve öğrenciler için temel başvuru kaynaklarından olduğu gibi, akademik saha dışında da bu konuya ilgi duyanların yararlanabilecekleri bir kaynak olduğu yönündeki kanaatimizi belirtmek isteriz. Kitabın nitelikli bir çalışma olduğu görülmektedir.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Habibe Erkut

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

